

manus

Högsrum kyrkogård

Högsrum församling, Växjö stift, Kalmar län

Kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar/
begravningsplatser i Växjö stift 2006

Cecilia Ring
Kyrkoantikvariska rapporter 2006, Kalmar läns museum

Innehåll

INLEDNING	3
Bakgrund	3
Syfte	3
Kulturminneslagen och Begravningslagen	3
Kulturhistorisk bedömning	4
Inventeringens uppläggning och rapport	4
Kort kyrkogårdshistorik	5
Växjö stift – en kort historik	5
Ölnadsresenärer	6
HÖGSRUM KYRKOGÅRD	
Kyrkomiljön	8
Kyrkan	8
Kyrkogårdens historik	8
Beskrivning av kyrkogården idag	11
Beskrivning av enskilda kvarter/områden med kulturhistorisk bedömning	15
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOGÅRDEN I DESS HELHET	20
ARKIV OCH LITTERATUR	
Bilagor:	
Kulturminneslagen	

INLEDNING

Bakgrund

Svenska kyrkan har sedan kristendomens införande svarat för begravning och omhändertagande av döda. I varje socken har inrättats kyrkogårdar för ändamålet. I en stor del av Sveriges församlingar utgör kyrkogården den äldsta bevarade delen av församlingens anläggningar. Ofta har kyrkogården medeltida ursprung. Sedan Svenska kyrkan och staten skildes åt har kyrkan ansvaret för sina egna kulturarvsfrågor. Kunskapen om kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden är dock fragmentarisk. Detta medför att skötseln av den vigda platsen ofta saknar antagna riktlinjer eller vårdprogram där kulturarvshänsyn utgjort planeringsförutsättning. Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapen om våra kyrkogårdar och begravningsplatser genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering i Växjö stift.

Begravningsväsendet i Sverige är numera en statlig angelägenhet bekostad av begravningsavgiften men den utförs fortfarande som under tidigare århundraden av kyrkan. Varje församling eller samfällighet som önskar söka kyrkoantikvarisk ersättning för värden av kulturarvet måste före 2009 ha upprättat en av stiftet godkänd vård- och underhållsplanering. Denna planering skall visa hur kulturarvets värden skall bevaras. Det är såväl på församlingsnivå som på stiftsnivå nödvändigt att ha kunskap om det kyrkliga kulturarvet. Såväl kortsiktig som långsiktig planering är ett ansvar för båda. För stiftet innebär planeringen att bruka de gemensamma resurserna på ett ändamålsenligt sätt. Den kyrkoantikvariska ersättningen förutsätter en övergripande kunskap om de kulturhistoriska värdena för att medlen skall göra största möjliga kulturhistoriska nytta. Länsstyrelsen skall i sin myndighetsutövning stödja detta arbete samt har ett regionalt tillsynsansvar för kulturmiljövården.

På uppdrag av Växjö stift utför Kalmar läns museum inventeringen av kyrkogårdar/ begravningsplatser inom stiftets del av Kalmar län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och omfattar de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna/begravningsplatserna som omfattas av kulturminneslagens § 4. Lagen gäller begravningsplatser som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet.

Syfte

Den översiktliga inventeringens syfte är att:

- ta fram övergripande kunskap om kulturarvet som underlag för församlingens/ samfällighetens planering för och förvaltning av kyrkogårdar och begravningsplatser
- ta fram underlag för myndigheter och kyrkan regionalt för handläggning av kyrkoärenden enligt kulturminneslagen och olika finansiella stödssystem
- skapa ett gemensamt kunskapsunderlag för kulturhistorisk värdering och prioritering samt i sig utgöra ett samlat forskningsmaterial
- dessutom verka för ökad förståelse för kyrkogårdens kulturarv såväl lokalt som i kontakter mellan kyrkan och samhället

Kulturminneslagen och begravningslagen

Enligt Lag om kulturminnen m m (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader*, *kyrkotomter* och *begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar på kyrkogården. (Se vidare i bilaga om Kulturminneslagen). Begravningslagen (SFS 1990:1144).

anger att en gravvård ägs av gravrättsinnehavaren. När en gravanordning har blivit uppsatt, får den inte föras bort utan upplåtarens medgivande. När gravrätten upphör har ägaren rätt till gravvården. Om gravrättsinnehavaren inte vill göra anspråk på gravvården inom 6 månader tillfaller gravvården upplåtaren, alltså församlingen. Vidare säger lagen: Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats”.

Kulturhistorisk bedömning

Alla gravvårdar bär på sin historia och kan berätta om en person, en familj, stilhistoria och begravningstraditioner. I rapporten anges exempel på typer av gravvårdar som utifrån skilda kriterier bedöms som kulturhistoriskt värdefulla. Generellt gäller att ålderdomliga gravvårdar från tiden fram till 1850 bör föras in i kyrkans inventarieförteckning. Detta gäller även gravstaket och gravvårdar i gjutjärn och smidesjärn liksom äldre vårdar av trä. Många andra gravstenar har också ett kulturhistoriskt värde som kan kopplas till gravvårdens utförande - material, konstnärligt utförande eller till en person- lokal/personhistoriskt värde. Inventeringen omfattar i första hand enbart gravvårdar ute på kyrkogården. I flera kyrkor finns det dock gravvårdar som förvaras i kyrkan eller i lokal i anslutning till kyrkan. Ofta har dessa ett stort kulturhistoriskt värde och bör tas med i kyrkans inventarieförteckning.

Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Växjö och Linköpings stift, samt länsstyrelserna och länsmuseerna i Kronobergs, Jönköpings, Östergötlands och Kalmar län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till varje enskild kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkogården samt en beskrivning i ord och bild av kyrkogården som helhet och de olika kvarteren/områdena. En kulturhistorisk bedömning görs av varje kvarter/område samt över kyrkogården i dess helhet. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit länsmuseets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens utveckling. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast en mindre del är presenterad i rapporten.

Fältarbetet och rapporterna har utförts av antikvarier Magnus Johansson, Magdalena Jonsson, Liselotte Jumme och Cecilia Ring vid Kalmar läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Växjö stift, Länsstyrelsen i Kalmar län, Kalmar läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Kort kyrkogårdshistorik

En kyrkogård skiljer sig från en begravningsplats på så vis att den ligger i direkt anslutning till en kyrkobyggnad. En begravningsplats rymmer ofta ett kapell inom sitt område. I förhistorisk tid varierade gravskicket mellan brandgravar och jordbegravningar.

Kristendomens införande innebar bl a att kremering av kroppar förbjöds. Längre begravdes människor i närheten av sina hem, men under medeltiden anlades kyrkogårdar i allt högre utsträckning kring kyrkorna. Kyrkogårdens område delades först upp mellan byarna, med byvisa begravningar, senare i hemman. Den medeltida begravningsplatsen bestod troligen av ängslika områden kring kyrkan där de välbärgades gravminnen i form av stenkors, tumbor och hällar stod uppställda. Enklare gravar kunde markeras av en liten kulle eller ett träkors. Kyrkogården omgärdades vanligen av träbalkar med spåntak. I mitten av 1700-talet kom ett kungligt påbud om att kyrkogårdsmuren, eller bogårdsmuren som man då kallade den, skulle vara uppförd av gråsten utan bruk, alltså kallmurade. I början av 1800-talet tillät man att de murades med kalkbruk om de täcktes med tak. Reformationen innebar på många sätt en förändrad syn på det som hörde kyrkan till. Många kyrkogårdar lämnades vind för våg, murar revs och djuren betade fritt i markerna. Först under 1700-talet började man visa mer intresse för kyrkogårdarnas vård och utformning.

Före 1800-talet var det vanligt att människor av högre stånd begravdes inne i kyrkan, medan vanligt folk begravdes på anonyma allmänningar kring kyrkan. Under 1700-talets slut ökade protesterna mot begravningar i kyrkan då det ansågs ohygieniskt och orsakade stort obehag, speciellt sommartid. År 1815 beslöt Sveriges riksdag om att begravningsplatser skulle anläggas utanför städer och byar, också det av hygieniska skäl. I bland annat Västervik och Kalmar finns sådana begravningsplatser. Först efter 1815 blev det också mer allmänt förekommande med genomgripande planläggning av kyrkogårdarna med gångsystem och planteringar. Det blev också allt vanligare med planteringar av träd kring kyrkogården, sk trädkrans. Genom 1815 års förordning förbjöds definitivt begravningar inne i kyrkan. Kyrkogårdar och begravningsplatser uppdelades i områden där den dödes familj fick köpa gravplats, och områden som var gratis. Dessa senare områden kallades vanligen allmänna linjen. Här begravdes människor i den ordning de avled. Det innebar bl a att äkta makar inte blev begravningsbredvid varandra. Fram till 1960-talet fanns bruket av linjegravar. Under 1800-talets senare hälft blev det allt vanligare för samhällets arbetare och medelklass att skaffa sig egen gravplats. Samtidigt blev de förmögna gravvårdar allt mer påkostade. Vid ungefär samma tid började man anlägga kyrkogårdar med en mindre strikt utformning, än den tidigare, och med ett mer naturinspirerat utseende. Vid 1900-talets mitt anlades kyrkogårdar med en större anpassning till den lokala topografin och de lokala växtförhållandena, bl a tillkom många skogskyrkogårdar. I och med att man började använda moderna maskiner har skötseln av kyrkogårdarna delvis förändrats. Tidigare grusgravsområden har såtts igen och staket och andra detaljer har tagits bort för att underlätta arbetet. Under de senaste decennierna har minneslundar tillkommit på nästan samtliga kyrkogårdar.

Växjö stift – en kort historik

Småland och Öland var under tidigaste kristna tid knutna till stiftet i Hamburg- Bremen. År 1103 lyckades den danske kungen genom intrigerande med påven och tyska kejsaren tillskapa det nordiska ärkestiftet. Utbrytningen fick sitt biskopssäte i Lund och den nordiska kyrkoprovinsen styrdes under tre kvarts sekel från Danmark. Ärkestiftet i Lund omfattade hela nordliga Europa med Skandinavien och Island, de nordatlantiska öarna samt Grönland. Den kyrkliga expansionen med byggande av de första kyrkorna i Småland och på Öland bär därför tydliga spår av sydskanandinavisk påverkan.

Stiftsbildningarna i den svenska delen av kyrkoprovinsen pågick dock samtidigt och när Uppsala blev ärkebiskopssäte 1634 bestod den nya svenska kyrkoprovinsen av fyra stift jämte Uppsala, nämligen Linköping, Skara, Strängnäs och Västerås. Sex år senare omtalas i ett gåvobrev en biskop i Växjö vid namn Balduin. Växjö stift måste därför ha tillkommit mellan 1164 och 1170.

Det nya stiftet skapades genom utbrytning från Linköpings stift och kom att omfatta Varend, Finnveden, och Njudung. Värendsdelens utgjordes av fem härader, Allbo, Kinnevald, Konga, Norrvidinge samt Uppvidinge. Finnveden bestod av Sunnerbo, Östbo och Västbo medan Njudung var uppdelat i två härader, Västra och Östra Njudung.

Växjö stifts gränser mot Linköpings stift kom dock snart att bli föremål för diskussioner. Tvisten löstes först genom den påvelige legaten Vilhelm av Sabinas skiljedom 1248. Växjö stift kom efter domen att endast omfattas av Varend vilket gjorde stiftet till det minsta i landet vid den tiden. Området som motsvaras av nuvarande Kalmar län tillhörde under medeltiden Linköpings stift.

År 1555 blev Norra och Södra Møre samt Öland ett självständigt kyrkligt förvaltningsområde, ett s k ordinariedom, inom Linköpings stift. Ordinariedomerna inrättades av Gustaf Vasa och var ett sätt att minska biskoparnas makt. Vid samma tidpunkt överfördes det gamla folklandet Finnveden till Växjö stift. Finnveden hade dessförinnan tillhört både Skara och Linköpings stift. År 1583 upphörde Kalmars och även Jönköpings ordinariedomerna. Man återgick då praktiskt taget till den gamla stiftsindelningen där områdena kring Jönköping, Tveta, Vista och Norra Vedbo återfördes till Linköpings stift och Mo härad till Skara stift. Östbo och Västra Njudung lades till Växjö stift dit också Östra Njudung fogades från Linköpings stift. År 1621 fogades också Tveta och Vista härader till stiftet i Växjö.

Kalmar blev åter ett kyrkligt förvaltningsområde 1603 då man blev superintendentia. En superintendentia är ett område som avskilts från ett äldre stift och som senare fick status av eget stift. Ursprungligen ingick hela Kalmar län utom Tjust i superintendentian men med tiden kom Sevede, Aspeland och Tuna län att övergå till Linköpings stift. När Kalmar 1678 blev eget stift omfattade det Södra och Norra Møre, Handbörd, Stranda och Öland. Denna indelning bevarades fram till 1903 då det beslutades att Kalmar stift uppgick i Växjö stift. Sammanslagningen realiserades 1915 då Kalmars biskop Tottie avled. För närvarande har Växjö stift 222 församlingar. Stiftets minsta församling är Jälluntofta med knappt 60 kyrkotillhöriga och den största är Jönköping Sofia med 21 850 tillhöriga. I stiftet finns drygt 300 präster och drygt 100 diakoner. Inom stiftet finns cirka 350 äldre kyrkor och antalet medeltida kyrkobyggnader är stort. De flesta sockenkyrkor omges dessutom av medeltida kyrkogårdar. Under 1900-talet har det tillkommit nya begravningsplatser och även nya kyrkor i städerna.

Ölandsresenärer

Öland tilldrog sig tidigt uppmärksamhet från antikvariska myndigheter och historiskt intresserade. De ålderdomliga medeltida kyrkorna, varav flera fanns kvar in på 1800-talet, samt den stora mängden av förhistoriska lämningar gjorde ön till ett spännande resmål. Somliga reste på uppdrag, andra av egen vilja och intresse. Resorna dokumenterades i dagböcker och anteckningar. I detta material finns rikligt med uppgifter om kyrkobyggnaderna, inventarier, fornlämningar m.m. Däremot finns få uppgifter om kyrkogårdarna. Flertalet av de tidiga ölandsresenärerna var dock duktiga tecknare och deras bilder kan idag lämna många värdefulla uppgifter om hur den kyrkogård som omgav kyrkan

såg ut. Det är först med Gunnar Håkanssons "Öländska personminnen", där flera av de äldre öländska gravvårdarna finns dokumenterade, samt Ragnhild Boströms skrifter i serien "Sveriges kyrkor, Öland" som mera omfattande skriftlig dokumentation om kyrkogårdarna förekommer. "Sveriges kyrkor, Öland" finns inte för öns samtliga kyrkor men i de fall de har utgivits finns ett kapitel om kyrkogården som berättar deras historia från 1500-talet fram till mitten av 1900-talet. I rapporterna från inventeringen av Ölands kyrkogårdar hänvisas till flera ölandsresenärer. Här följer en kort presentation av de mest betydelsefulla personerna och deras arbeten.

Jonas Haquini Rhezelius

J H Rhezelius gjorde 1634 en antikvarisk inventeringsexpedition på Öland och i östra Småland. Resan gjordes på uppdrag av Kammarkollegiet. Sverige hade börjat växa fram som en stormakt i norra Europa och en stormakt krävde naturligtvis en storslagen historia. Rhezelius anteckningar och bilder från resan förvaras idag på Kungliga biblioteket i Stockholm.

Petrus Frigelius

Petrus Frigelius var präst och en stor del av sitt liv verksam i Madesjö socken. Under somrarna 1746-55 reste han runt på Öland och dokumenterade av eget intresse bl.a. öns kyrkor. Han var den förste som gjorde avbildningar även av kyrkornas norrsida. Teckningarna återger noggrant olika detaljer, men har fel proportioner.

Nils Isak Löfgren

N I Löfgren var som präst verksam i bl.a. Högsby 1860-81. Han var även fornforskare och mycket intresserad av Öland i en tid då många av öns medeltida kyrkor revs eller byggdes om. Hans skicklighet som tecknare gjorde också att han på många församlingars uppdrag mätte upp den gamla kyrkan och uppgjorde ritningar för en ny.

Abraham Ahlqvist

A Ahlqvist var verksam som präst i Runsten 1827-44. Han var god vän med N I Löfgren som han träffade första gången 1818. Ahlqvist utgav boken Ölands historia och beskrivning där Löfgren bidragit med texter och teckningar. Arbetet hade påbörjats av Ahlqvists far och det blev för sonen en mycket viktig uppgift att fullfölja det arbetet. A Ahlqvist ligger idag begravd på Runstens kyrkogård.

HÖGSRUM KYRKOGRÅRD

Fastighetsbeteckning: Högsrum , Högsrum socken, Borgholms kommun, Slättbo härad, Kalmar län, Öland.

Befolkningstal: 1812: 1021 inv, 1958: 557 inv, 1978: 603 inv

Kyrkomiljön

Kyrkan ligger intill vägen mellan Rälla och Gärdslösa. Runt om kyrkan är det betes- och alvarmark. Öster om kyrkplanen ligger församlingshuset inrett i ett vitmenat tvåvåningshus med tegeltak från 1820-talet. Huset har tidigare varit sockenstuga, fattighus och skola. I nedre våningen fanns lärarbostad fram till omkring 1920. Sedan 1926 har kyrkan använt lokalerna för kyrkliga aktiviteter. Strax norr om församlingshuset ligger hembygdsstugan. Socknens äldsta skolhus är beläget vid kyrkan. Söder om kyrkan längs byvägen ligger Högsrums by.

Kyrkan

I Högsrums socken fanns troligen redan under 1000-talet en kyrka av trä. Var denna kyrka stod är dock inte känt. Under 1100-talets första hälft byggdes, på den plats där kyrkan står idag, en kyrka i sten med långhus, kor och absid. Ett torn i väster tillkom under 1100-talets andra hälft. Detta torn finns till stora delar kvar än idag liksom långhusets västra gavel. I söder fanns ett vapenhus men när det byggdes är inte känt. Under 1700-talet ökade befolkningen i socknen. Kyrkan försågs med läktare och fler bänkar sattes in men det hjälpte i längden inte. År 1821 skickades ett förslag på ny kyrka till Överintendentsämbetet. Detta bearbetades av konduktören Carl Gustaf Blom-Carlsson som också har ritat Persnäs kyrka. Till det medeltida tornet byggdes ett nytt långhus med kor och sakristia i öster. Arbetet leddes av byggmästare Leonard Lidman från Wij i Källa socken. Till bygget användes bl.a. kalksten från den gamla kyrkan. Sedan kyrkan byggdes har flera förändringar och restaureringar gjorts. Bl.a. tillkom 1840 tornets lanternin. Exteriört präglas kyrkan idag främst av nyklassicistiska drag med rundbågiga fönsteröppningar och portaler. Också det medeltida tornet har idag en nyklassicistisk prägel med lanterninen av trä. Även interiört är de nyklassicistiska dragen mest framträdande men här finns även nygotiska inslag i predikstolen och orgelfasadens utformning.

Kyrkogårdens historik

Få uppgifter finns om äldre tiders kyrkogård i Högsrum. En kyrkogård bör dock ha funnits redan på 1000-talet i anslutning till träkyrkan. Eftersom grunden av det medeltida långhuset och koret idag ligger under golvet i det nya långhuset bör den medeltida kyrkogården främst ha varit utlagd söder, öster och väster om kyrkan. Troligen var platsen omgärdad med en kalkstensmur vilket de flesta öländska kyrkogårdar har varit. Att platsen under lång tid varit ett centrum i bygden är dock klart. 300 meter nord väst om kyrkan ligger ett förhistoriskt gravfält.

Från 1600-talet är det känt att det fanns fyra ingångar till kyrkogården. Från detta århundrade och även 1700-talet är några av de bevarade äldre gravvårdar som finns i kyrkan idag – en med bortnött inskription, en med vapensköld av tre hjärtan, en med vapensköld med kalk och bokstäverna O O samt en över majoren Elias Cor död 1639 och hans arvingar.

I början av 1800-talet fanns minst tre ingångar till kyrkogården. De var försedda med träportar och överbyggda med sadeltak. När kyrkan byggdes om 1822 påverkade det även kyrkogården. Gravhällar som legat i den gamla kyrkan lyftes nu ut på kyrkogården. Även

arkitekturfragment från den gamla kyrkan placerades på kyrkogården. En utvidgning av kyrkogården, vilken gjordes i norr, väntade man dock med till 1869. Men även i söder förlängdes kyrkogården med ungefär 10 meter. Det måste ha inneburit att kyrkogårdsmuren byggdes till. Vid den här tiden fanns två ingångar, i norr och öster, till kyrkogården. Båda var försedda med järngrindar. Tidigare fanns även en öppning mitt för vapenhuset. Den sattes troligen igen år 1869, i och med att man lade om kyrkogårdsmuren.

I Kalmar läns museums samlingar finns fyra odaterade bilder från Högsrums kyrka och kyrkogård. Av bildernas kvalitet att döma är samtliga från tidigt 1900-tal. En av bilderna visar kyrkan och kyrkogårdsmuren från söder. Utmed muren är en rad av unga lövträd planerade. De tre andra bilderna visar gravvårdar på kyrkogården som enligt uppgift ska vara tillverkade av stenhuggare i socknen. En av vårdarna är över stenhuggaren Andersson. I bildernas bakgrunder kan man se att flera gravplatser vid den här tiden var omgärdade av häckar och att gravkullar överväxta med murgröna var mycket populärt. Det skymtar även ett par staket av smide eller gjutjärn. Utmed gången längs med långhusets södra sida är pyramidalmar planterade.

Kyrkogården hade länge haft problem med att jordlagret var för grunt. Under 1926 undersöktes möjligheterna att utvidga kyrkogården i söder eller väster. Det visade sig dock bli för dyrt. Istället iordningställde man ett område öster om sakristian. För det krävdes en del sprängningsarbeten. Man lade även om kvarteren söder och väster om kyrkan så att man fick tillgång till nya gravplatser. Överhuvudtaget genomfördes en upprustning av kyrkogården. En karta över kyrkogården ritades av organisten K W Kjellberg. Flera träd planterades. I söder sattes almar och i norr alléer av oxlar. Gamla kyrkans pelare som stått vid skolplanen lades ut på kyrkogården.

På ett fotografi från tidigt 1900-tal syns flera omgärdningar av smides/gjutjärnsstaket och på flertalet av gravplatserna är det kullar beväxta med murgröna.

I socknen anlades 1932 en enskild begravningsplats i Rälla. Det skedde på initiativ av godsägaren Emil Persson, Rälla. Platsen invigdes vid hans begravning 1943. Ritningar till dess utformning togs fram 1936 av länsarkitekt Åke Strindberg. Platsen omgärdades av en kullerstensmur och hade en ingång med en portal av kalksten. Platsen omfattar 50 kvadratmeter. Församlingen åtog sig ansvaret för begravningsplatsen mot en donation av fastigheterna Högsrum 1:39 och 1:40 som i en framtid skulle kunna användas för utvidgning av kyrkogården.

Några av de gravhällar som flyttats ut på kyrkogården i samband med ombyggnaden av kyrkan flyttades 1934 tillbaka in i kyrkan de ligger idag i koret. År 1938 renoveras en solvisare som fanns på kyrkogården på kyrkogården. När den införskaffats är inte känt.

Fram till 1940-talet slog kyrkovaktmästare Fridolf Jansson gräset på kyrkogården 1 gång om året med lie. Höet som blev fick han ta hem till djuren.

Ivar Hylander genomförde 1949 en inventering av kyrkogårdarna i Växjö stift. Det gjordes genom en frågelista som skickades ut till församlingarna. Svaren från Högsrum ger flera intressanta upplysningar. Kyrkogården var vid den här tiden fyrkantig, ca 100X100 meter. Den omgavs av en kyrkogårdsmur som var 1,4 meter hög och 0,9 meter bred. Att välja sin gravplats på norra sida om kyrkan på det område som tillkom vid utvidgningen 1869 var fortfarande inte särskilt populärt. Innan för kyrkogårdsmuren var askar och lönnar planterade.

Här och var på kyrkogården var pyramidalmar planterade. Många gravplatser omgärdades av buxbomshäckar. Varken linjegravsområden eller bysamfällighetsområden fanns på kyrkogården. Hälften av gravplatserna hade gravkullar överväxta med murgröna medan den andra hälften var utslätade och belagda med grus, sjösand eller småsten. Sju gravplatser omgärdades av järnstaket. Granitvårdar förekom men vid tiden för inventeringen hade kalksten blivit allt vanligare. Man angav fortfarande persondata på gravvårdarna och även bibelcitat förekom.

På 1960-talet försvann grusgångarna och omgärdningar i form av järnstaket togs bort. Även andra omgärdningar kom så småningom att tas bort och de grusade ytorna såddes in med gräs.

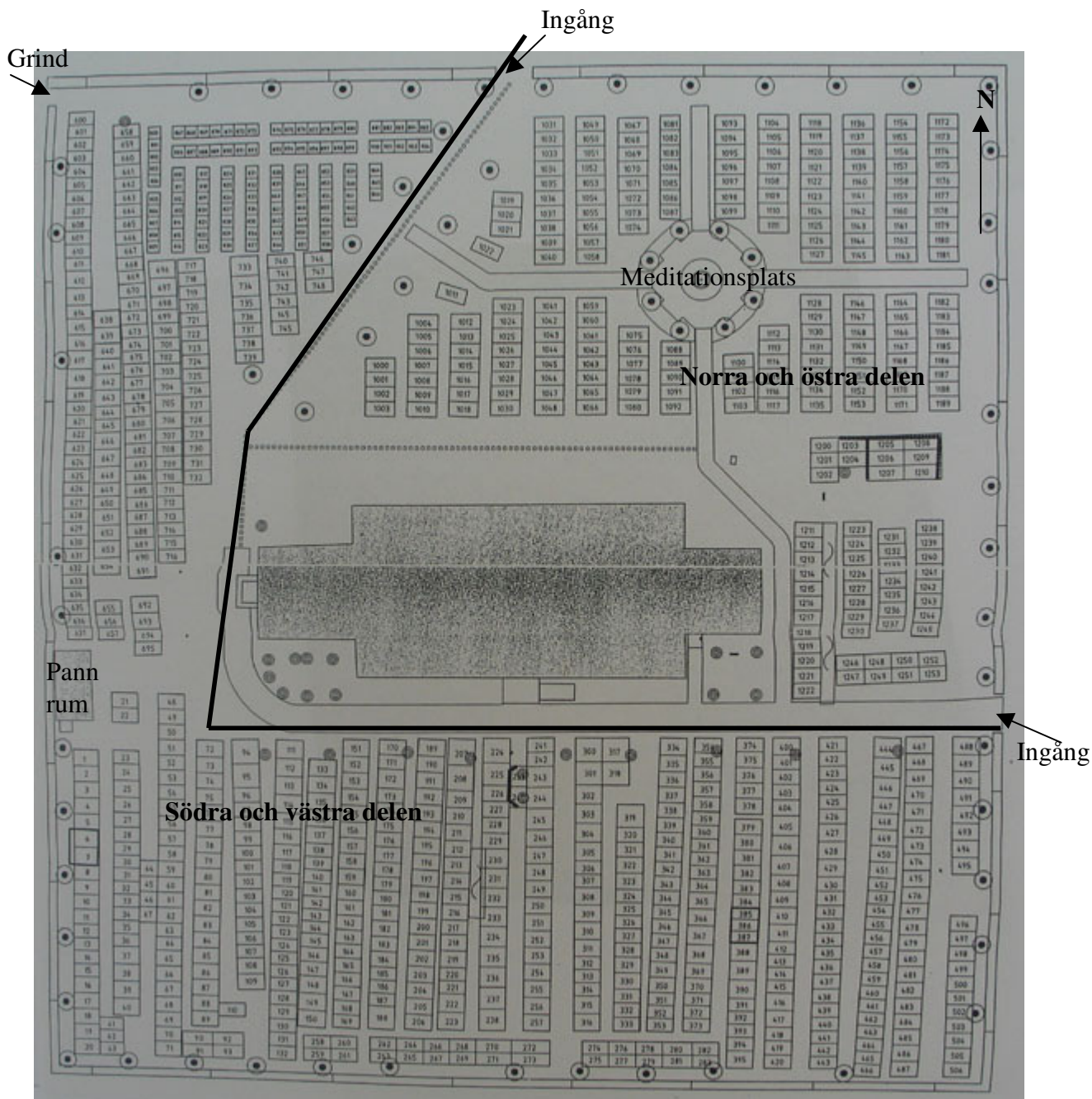
År 1976 kommer en förfrågan om utvidgning av kyrkogården men ingenting gjordes. Två år senare, 1978, tas ett förslag till ändring av kyrkogården fram av Ingenjörfirma Orrje & Co AB, Malmö. Detta resulterade i att området på den norra delen iordningställdes genom att kalkstensberget sprängdes bort och grus från Rälla fördes på. Området var på ett 800 kvadratmeter stort och kostade för 200 000 kronor att iordningställa.

Vid en arkeologisk förundersökning som utfördes på kyrkogården i samband med VA-arbeten 1987, påträffades tre skelett intill sakristian. I samband med schaktarbetena flyttades en medeltida gravhäll som använts som trappsteg vid södra ingången väster om densamma.

År 1990 anläggs en meditationsplats med springbrunn och sittplatser på norra delen av kyrkogården.

Träden i trädkransen behövde föryngras och 1996 fick församlingen tillstånd till detta. Bytet av träd skall göras etappvis, 1/3 per tillfälle. Främst ask ska användas eftersom det är det trädslag som finns. Trädkransen har tidigare planterats för nära muren vilket gjort att den buktar.

År 2004 gavs ytterligare ett tillstånd att återplantera träd som enligt trädplanen hade tagits bort. Oxel rekommenderades nu istället för ask eftersom oxel har mindre aggressivt rotsystem.

Gravkarta över Högrums kyrkogård

Beskrivning av kyrkogården idag

Allmän karaktär

Högrums kyrkogård är i det närmste kvadratisk till formen och kyrkan ligger mitt på kyrkogården. Längs den södra långsidan finns en allé av pyramidalmar. Norr om kyrkan, mellan vapenhuset och ingången i norr, är en gång av kalkstensplattor också den kantad av en allé av oxel. Tidigare fanns det en motsvarande gång, med allé, som gick från ingången fast österut, mot kyrkans kor. Den togs dock bort när man på 1990-talet anlade en meditationsplats norr om kyrkan. Det finns inte längre någon kvartersindelning av kyrkogården. Gravplatser finns runt om kyrkan men fortfarande är det få gravsatta på den norra sidan. På södra sidan är det dock fullt med gravplatser och här blandas både gammalt och nytt då många fortfarande använder gamla familjegravar.

Omgärdning

Kyrkogården omgärdas av en kallmurad kalkstensmur lagd på 1860-talet och lagad omkring sekelskiftet.

En meterhög kalkstensmur omgärdar kyrkogården (KI Högsrum kyrkog 024)

Gjutjärnsgrindarna är från 1869 (KI Högsrum kyrkog 013)

Ingångar

Kyrkogården har tre ingångar. I öster är huvudingången. Där är gjutjärnsgrindar mellan portstolpar av kalkstenshällar. Årtalet 1869 finns på grindarna.

I norr finns en likadan grind som i som den i öster mellan stolpar av kalkstenshällar.

I nordväst finns en mindre öppning med en modern järngrind som leder ut till kompost mm.

Vegetation

Trädkrans: En trädkrans av ask är planterad på insidan av kyrkogårdsmuren. Församlingen har fått tillstånd, och har också påbörjat, med att byta ut trädkransen med ett par träd per år.

Askarna skall då ersättas av oxel.

Övrigt: Gången i söder kantas av pyramidalmar. På den norra sidan finns fortfarande en allé av oxel längs gången mellan ingången i norr och vapenhuset. I övrigt finns en del formklippta häckar av buxbom på kyrkans södra sida.

Se vidare i de enskilda kvartersbeskrivningarna.

Längs den norra kyrkogårdsmuren står äldre vårdar som tagits ur bruk uppställda (KI Högsrum kyrkog 026)

Ett ringkors av trä förvaras i tornet. Det är den enda bevarade trävården (KI Högsrum kyrkog 001)

Gångsystem

Längs kyrkans södra långsida finns en kalkstensbelagd gång, som belades med ny kalksten 1982. Norr om kyrkan ligger kalkstensplattor i gräset längs kyrkans långsida men också från grinden i norr mot vapenhusets ingång ligger kalksten. Utifrån meditationsplaten på norra sidan av kyrkan går det gånger i alla fyra väderstrecken. De är belagda med grus. I övrigt finns inget markerat gångsystem.

Den kalkstensbelagda gången längs kyrkans södra sida kantas av pyramidalmar (KI Högsrum kyrkog 061)

Intill kalkstensgången i söder står en solvisare av okänd ålder (KI Högsrum kyrkog 048)

Gravvårdstyper

De äldsta gravvårdarna på Högsrums kyrkogård är från 1700- och 1800-talen. Flera äldre hällar ligger idag som golv i kyrkans kor. I slutet av 1800-talet blev de höga svarta gravvårdarna moderna tillsammans med mindre vårdar i samma material och utförande. Vid den här tiden fanns fler konstriktningar som inspirerade till vårdarnas utformning. En av dessa

var nationalromantiken. Karaktäristiskt för gravvårdar som är nationalromantiskt inspirerade är oslipade ytor och asymmetriska krön. Tanken är att gravvården ska efterlikna förhistoriska gravmonument och runstenar. En annan viktig influens som blir allt vanligare under början av 1900-talet är antiken. Denna konststil kallas klassicismen. Typiska drag hos gravvårdar är symmetriska krön, slipade ytor och dekorelement som urnor, draperingar och kransar och girlanger av löv. När det gäller dekoren på gravvårdarna var också den kristna symboliken naturligtvis också viktig. Vanliga kristna dekorelement var t.ex. kors, facklor, oljelampan och duvan. Vid tiden kring sekelskiftet 1900 förefaller det ha varit vanligt att man införskaffade en stor familjevård. Varje grav inom familjegravplatsen markerades med en gravkulle överväxt med murgröna. Den klassicistiska stilen blir alltmer dominerande. Viktiga drag hos gravvårdar från 1930-50-talen är den symmetriska uppbyggnaden med parställda pelare samt de raka eller flackt trekantiga krönen. På de flesta kyrkogårdar infördes regler för hur höga gravvårdarna fick vara. Från slutet av 1950-talet och framåt blev gravvårdarna enklare och mer enhetligt utformade. Vårdarna är rektangulära med ett enkelt kors eller blomsterslinga som dekor. På 1970-talet började man att dekorera gravvårdarna med talldungar och uppgående solar. Under 1990-talet kan man se en uppluckring av bestämmelserna kring gravvårdarnas utformning. Idag är formerna mer varierande och ofta mjukare. Under 1900-talets första hälft var det vanligt att man omgärdade gravplatserna och belade dem med grus. På Högsrums kyrkogård har funnits omgärdningar i form av häckar, stenramar och gjutjärnsstaket. Idag finns endast enstaka rester kvar av detta. Under 1900-talets första hälft var det också vanligt att ange den dödes yrkestitel på gravvården men titlarna försvann i det närmste i mitten av århundradet. Under senare år har en ny form dykt upp. Gravvården får en dekor som knyter an till den dödes intresse eller yrke till exempel en hjullastare. På landsortskyrkogårdar har det under hela 1900-talet varit vanligt att ange från vilken by eller gård den döde kommer. På Högsrums kyrkogård finns det angivet på majoriteten av vårdarna.

Minneslund

Det finns ingen minneslund på kyrkogården i Högsrum. Istället finns det en minneslund i Rälla Tall som tillhör församlingen så de församlingsbor som önskar gravsättas i en minneslund hänvisas dit. Minneslunden iordningställdes på 1990-talet.

Minneslunden ligger vid Rälla Tall ett par kilometer närmare kusten (KI Högsrum kyrkog 103)

Församlingsgården ligger mitt emot kyrkan, i öster (KI Högsrum kyrkog 100)

Byggnader

Inne på kyrkogården väster om tornet finns ett pannrum uppfört år 1965. Det är vitmålat med tegeltak och gråmålad trädörr.

Övrigt

Längs den södra kyrkogårdsmuren står delar av kyrkans tidigare pelare, i kalksten.

Äldre gravvårdar tagna ur bruk står uppställda längs den norra kyrkogårdsmuren. Några av dem var tidigare nedgrävda norr om kyrkogårdsmuren, men påträffades vid schaktningsarbete. De togs då till vara och ställdes upp vid muren.

Delar av gamla kyrkans pelare ligger på kyrkogården längs den södra muren (KI Högsrum kyrkog 015)

Norr om kyrkan iordningställdes år 1990 en meditationsplats (KI Högsrum kyrkog 006)

År 1990 iordningställde man en meditations/andaktsplats norr om kyrkan. Runt om och som avgränsning är det planterat häckar av liguster och prydnadsäpplen. I mitten av området är det en springbrunn av kalksten och runt om den är det växter planterade. Utifrån cirkeln går det i alla väderstreck grusade gångar. Förslaget gjordes av landskapsarkitekt Peter Bergholm.

Flera av kalkstensvårdarna på kyrkogården är troligen huggna av lokala stenhuggare.

Beskrivning av enskilda kvarter/områden med kulturhistorisk bedömning

Kvarter söder och väster om kyrkan

Allmän karaktär

Den södra delen av kyrkogården avgränsas av kyrkogårdsmuren i söder, väster och delvis i norr och öster. Kyrkan utgör gräns åt norr för det södra området och den oxelallé som finns norr om kyrkan utgör delvis områdets östra gräns. Gravvårdarna är placerade i rader och vända mot öster, väster och i några fall mot norr. Flest gravplatser finns det på det södra området och många gravplatser rymmer familjegravar som brukats av samma familj under en lång tid. I området nordväst om kyrkan finns ett urngravsområde. Hela området är gräsbesätt.

Översikt över södra sidan (KI Högsrum kyrkog 029)

Området väster om kyrkan (KI Högsrum kyrkog 072)

Gravvårdstyper

De södra och västra delarna av kyrkogården utmärks olika typer av gravvårdar som varit vanliga under slutet av 18800-talet och hela 1900-talet. De flesta vårdar är stående men några enstaka liggande vårdar finns. Materialet är företrädesvis grå granit eller kalksten men även vårdar av svart eller röd granit förekommer i ett större antal. Två vårdar väster om kyrkan är av gjutjärn/smide och på den södra sidan finns det ett träkors utan inskription. Gravvårdarnas utformning varierar. Några är utformade som kors och ett antal vårdar har klassicerande drag. Två gravplatser har stenramar och de har också kvar sin jordbeläggning. Den äldsta vården är från 1878 och står söder om kyrkan. Det finns ytterligare sex vårdar från 1800-talet i området. De yngsta vårdarna är från 2005. I övrigt dominerar vårdar från 1940 fram till 1990 vilket ger stor variation bland gravvårdarna.

Kalkstensvård rest över stenhuggare Anderssons fru och son vilka dog i spanska sjukan 1918 (KI Högsrum kyrkog 035)

En av två återstående omgärdade gravplatser på kyrkogården. denna är rest över Alfred Johansson och hans maka år 1921 (KI Högsrum kyrkog 039)

På flertalet av vårdarna är den dödes hemort angiven. Hemmansägare och lantbrukare är de vanligaste angivna titlarna men även flera nämndemän är begravda på Högsrums kyrkogård. Här finns också titlarna förskolläraren och kantorn, civilingenjör, stenhuggaren, grundläggare, nämndemannen och spelmannen, byråchefen i kungliga generalpoststyrelsen, RNO, RVO, akademirådet, brunnsböraren, sjökaptenen, målarmästaren, köpmannen, byggnadssnickare,

kyrkvård, lägenhetsägare, sparbanksdirektör, sjömannen, postmästare, byggmästare, körnären och donator av Jonssonska fonden

En liggande vård i kalksten från 1942 (KI Högsrum kyrkog 042)

En modern bild på en av gravvårdarna rest 2002 (KI Högsrum kyrkog 044)

Övrigt

Söder om kyrkan finns en gravvård efter stenhuggare DA Anderssons fru och barn. Historien, som vaktmästaren berättar, är den att när Andersson kom hem efter att han hade varit och begravt sin fru så var även sonen död. Båda dog i spanska sjukan år 1918. Stenhuggare Andersson ligger inte begravd tillsammans med familjen utan då han begravt hustru och son for han till Amerika där han avled år 1947.

Vård rest, 1904, över Arvidsson från Lundtorp och hans maka Maria (KI Högsrum kyrkog 063)

En gjutjärnsvård rest över C A Falk och hans familj (KI Högsrum kyrkog 068)

Kulturhistorisk bedömning

I området har man gravlagt människor sedan första kyrkan stod på platsen. Södra och västra delen av Högsrums kyrkogård har dock brukats under en lång tid vilket gör att gravplatser och vårdar har bytts ut under tiden vilket skapat en blandning av gammalt och nytt. Omgärdningar i form av stenramar och jordbelagda gravplatser är spår efter en äldre begravningstradition och bör bevaras. Vårdar från 1800-talets mitt eller äldre samt vårdar av gjutjärn/smide, skall föras in på församlingens inventarieförteckning och i de fall gravrätten upphört vårdas av församlingen.

Kvarter norr och öster om kyrkan

Allmän karaktär

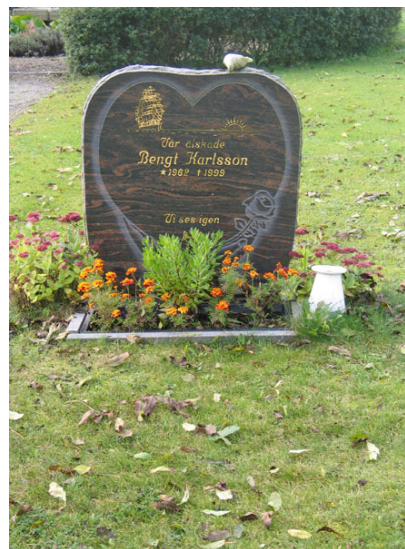
Området norr och öster om kyrkan rymmer tillsammans ungefär 253 gravplatser. Norr om kyrkan är det dock fortfarande få gravsättningar gjorda. Det gamla synsättet att inte vilja bli begravd på kyrkans norra sida lever kvar i församlingen och det är mest folk som flyttat in till socknen som väljer sin gravplats här. Öster om kyrkan finns ett mindre område. I norr och öster avgränsas området av kyrkogårdsmuren och i söder av kyrkan och kalkstensgången. I väster utgör allén av oxel gräns. Det finns en gång av kalkstensplattor längs kyrkans norra långsida. I övrigt finns inga markerade gångar. Gravvårdarna är vända mot öster, väster, söder och norr och är placerade i gräsmatta.

Gravvårdstyper

Endast ett fåtal gravplatser, på den norra sidan av kyrkan, har tagits i bruk och vårdarna är övervägande från 1980- och 90-talen. Öster om kyrkan finns vårdar från alla 1900-talets årtionden från 1920- talet fram till 1980-talet. Sammanlagt är det ungefär 30 gravplatser som tagits i bruk. I en rad närmast öster om kyrkan finns ett antal äldre vårdar. Den äldsta har bara årtalet 1709 inristat och det är således kyrkogårdens äldsta gravvård. Det är en liten korsformad kalkstensvård. Tre vårdar är från 1800-talet. Den ena är handlanden Rådbergs sandstensvård med marmorkors från 1870, Comministern i Röpplinge och Högsrums vård från 1851 och en kalkstensvård från 1847. Frågan är om någon av dessa vårdar står på ursprunglig plats.

Översikt över kyrkogårdens norra sida (KI Högsrum kyrkog 075)

En av de få vårdarna på den norra sidan (KI Högsrum kyrkog 081)

På hälften av vårdarna nämns den dödes hemort. Endast på tre vårdar har den dödes yrkestitel uppgivits, förutom de redan tidigare angivna är det också en styrman.

En sandstensvård med marmorkors rest över handlanden D Rådberg 1870 (KI Högsrum kyrkog 082)

En kalkstensvård rest 1847. Kan möjligen vara huggen av den lokale stenhuggaren D A Andersson (KI Högsrum kyrkog 085)

Kulturhistorisk bedömning

Då oviljan att bli begravd på den norra sidan om kyrkan har levt kvar så starkt på Högsrums kyrkogård så är området till största delen fortfarande inte använt. Men man bör fullfölja den plan som finns för området.

De äldre vårdar som finns öster om kyrkan bör stå kvar. I dessa vårdar finns stora lokalhistoriska och hantverksmässiga värden. Vården från 1700-talet liksom de vårdar som är från mitten av 1800-talet eller äldre ska föras in på kyrkans inventarieförteckning.

Kyrkogårdens äldsta vård. Den har bara inskriptionen Anno 1709 (KI Högsrum kyrkog 086)

Vanlig typ av kalkstens vård på Öland (KI Högsrum kyrkog 090)

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOGRÅDEN I DESS HELHET

Högsrums kyrkogård ligger intill vägen mellan Rälla och Långlöt. Den första kyrkogården bör ha anlagts i samband med att den första kyrkan byggdes på platsen men av den medeltida kyrkogården finns det inte idag några tydliga spår. Att man under så lång tid valt att inte använda den norra sidan av kyrkogården har lett till att den övriga kyrkogården har brukats kontinuerligt och skapat en blandning av många olika tidsepoker. Kyrkogården rymmer idag spår från 1800-talets mitt och framåt men är främst en produkt av 1900-talets användning. De grusgravar som fanns under sent 1800-tal och början av 1900-talet såddes igen på 1960-70-talen. Då togs också omgärdningar i form av stenramar, häckar och staket bort.

Länge utgjordes hela kyrkogården av ytan söder, väster och öster om kyrkan. En större utvidgning utfördes i norr på 1860-talet och en omgrävning gjordes av samma område drygt 100 år senare. Eftersom Högsrums kyrkogård använts under lång tid finns här en blandning av gravvårdar och gravplatsutsmäckningar som berättar om skiftande synsätt när det gäller begravningstraditioner, synen på döden och sorgearbetet i stort. Enstaka gravvårdar och grupper av vårdar vittnar om skiftande ideal och många gånge om hantverksskicklighet. De rymmer information som handlar om person- och/eller lokalhistoria i form av personnamn, gårds- och bynamn samt titlar. De vanligaste titlarna är lantbrukare och hemmansägare. Den dödes hemort finns angivet på det stora flertalet vårdar. Kulturhistoriskt värdefulla för kyrkogården är de omgärdade gravplatserna. De visar på äldre former av gravplatsarrangemang som en gång var vanliga på Högsrums kyrkogård.

Kyrkogården är en väl sammanhängande miljö med flera ålderdomliga inslag till exempel kyrkogårdsmuren och smidesgrindarna från 1869 samt trädkransen. Kyrkan och kyrkogården bildar tillsammans med omgivande bebyggelse i form av bland annat församlingsgården en värdefull kulturmiljö som visar på platsens betydelse i socknen. På kyrkogården finns spår av den långa kontinuiteten på platsen i form av äldre vårdar. Här finns en vård från 1700-talet och ett antal vårdar från 1800-talets mitt och äldre samt vårdar av gjutjärn som ska föras in på församlingens inventarieförteckning.

På en kyrkogård är det naturligt att gravvårdar ändras och gravrätter återgår och får ny ägare. Det är dock viktigt att man iden långsiktiga förvaltningen är uppmärksam på att bevara de olika delarnas karaktär och gravvårdar från olika tider.

Sammanfattningsvis:

- Högsrum kyrka och kyrkogård utgör centrum i en medeltida kyrkomiljö. Här har socknens religiösa centrum funnits under en lång sammanhängande tid. Kyrka och kyrkogård tillsammans med kyrkplanen och den gamla sockenstugan utgör en värdefull kulturmiljö
- Bland gravvårdarna på Högsrums kyrkogård finns exempel på vårdar från tidigt 1700-tal fram till idag.

ARKIV OCH LITTERATUR

Antikvariskt Topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet
Kalmar läns museums topografiska arkiv
Lantmäteriet

Bucht, Eivor (red), Kyrkogårdens gröna kulturarv, Klippan 1992

Hammarskiöld, Hans mfl, Minnets stigar – en resa bland svenska kyrkogårdar. Stockholm 2001

Hammarskjöld, Britt-Marie, Ett läns utveckling-Kulturminnesvårdsprogram för Kalmar län. Etapp 1, Översikt. Kalmar 1985

Högsrum, en sockenbeskrivning. Utgiven av Högsrums hembygdsförening. Karlshamn 1979

Larsson, Lars-Olof, Växjö stift under 800 år, Karlskrona 1972

Rahmqvist, Sigurd (red), Det medeltida Sverige, Bd 4, Småland 4, Stockholm 1999

Ullén, Marian, Medeltida träkyrkor, 1 Småland samt Ydre och Kinda härad i Östergötland. Stockholm 1983

Vår hembygd. Öland/borghol. Borgholms kommun. 2003

Åberg, Göran, Sankt Sigfrids stift i historia och nutid, Växjö 1996

Svenska kyrkans hemsida: www.svenskakyrkan.se

Muntliga uppgifter kyrkovaktmästare Sven-Göran Svensson